

FALKÉPFESTÉS

a kereszt Szentföldön 47

Márk Zsófia

A kereszt kori Szentföld művészetének egyik leglátványosabb területe a falképfestészet. A Közel-Kelet korabeli partvidéki területein még nagyon erős volt a keleti keresztények jelenléte, sőt, egyes területeken, főleg a Tripoliszi Grófságban és az Antiókhiai Hercegségben a keleti keresztények alkották az alapnépesség többségét. A keleti keresztények sokféle felekezethez tartoztak. A többségben levő görög ortodox melkiták mellett a szír ortodoxok és a Libanon területén élő maroniták, valamint a 11. századtól nagy számban érkező örmények voltak a legfontosabbak. Jeruzsálemben a jóval távolabbi egyházak (egyiptomi koptok, etiópok, Mezopotámia nesztorianusai és a grúzok) is jelen voltak. Ebbe a változatos vallási és etnikai alapszövetbe telepedett be a kereszt államok európai eredetű lakossága. A különböző kulturális és művészeti tradíciókat hordozó keresztény közösségek együttélésének két évszázada alatt egy nagyon színes és összetett falképfestészet alakult ki.

Szűz Mária halálán búslakodó apostol ciprusi görög ortodox stílusban, de szír felirattal a libanoni Eddé Batrún templomában (fotó: Márk Zsófia)

A falképfestészet keleti reneszánsza már a 11. században megindult, de a keresztiesek által ellenőrzött területeken a legkisebb keresztény településeken is új lendületet vett.

Az ezt követő évszázadok üldöztetései alatt a középkori falképek nagy része elpusztult, de még így is maradt elég falfestmény ahhoz, hogy képet kaphassunk a korszak ilyen értelemben is meglepő gazdagságáról. A falképek nemcsak a különböző tradíciók keveredésének bizonyítékai, de adott esetben az egyedüli forrásai egy-egy település felekezeti hovatartozásának. Viszont pont a nagyfokú kölcsönhatás az, ami meg is nehezíti az azonosításukat.

Az írott források szűkössége miatt a különböző felekezetek azonosításának fontos eszköze az általuk használt templomok kutatása, ahol számos esetben falképek maradványait is megtaláljuk. A régióban található falképeket stíluskritikai alapon három csoportra szokás osztani. Azok a falképek, amelyek markánsan bizánci hatást mutatnak (bizánci – melkita); azok a festmények, amelyek bizánci jellegűek, de keletibb hagyományok szerint festettek (szír – jakobita, maronita) és a nyugati (európai) stílus. A szír stílus sok esetben átvett elemeket a bizánci festészetből – azon belül is leginkább a ciprusi festésekre emlékeztet –, viszont a jellegzetes kerek, erősen kontúrozott arcok miatt sok esetben azonosítható. Ennek egyik legszebb példája Bahdajdát falu Szent Teodornak dedikált temploma. A stílus és a szír feliratok miatt egyértelmű, hogy kik nem használták ezt a templomot, de az, hogy a falképeket maronita avagy jakobita közösségnek készítették-e, ma már nem dönthető el. Ugyanis mindkét felekezet ugyanezt a szír írástípust használta.

A két évszázadnyi együttélés során maga a latin falképfestészet is erősen keveredett a keleti hagyományokkal, nemcsak stílusában, de ikonográfiájában is. Ebben szerepet játszottak a praktikus tényezők is.

Az európai megrendelők (egyházi vagy világi személyek) többnyire a helyben élő kvalitásos, de olcsóbb mesterekkel festették ki elsősorban egyházi épületeiket. A Szentföldön született latin

mesterek pedig már a helyi közegben képződtek. A fennmaradt emlékek alapján a kereszties államokban csak nagyon ritkán dolgoztak Európából érkező falképfestők.

Ezért is különös jelentőségű az a falképsorozat, amit a Szíriai-Magyar Régészeti Misszió tárt fel Margat várában. Itt a megrendelő Johannita Lovagrend a vártemplom belső tereinek díszítésére egyértelműen az európai tradíciókat szigorúan követő mestereket alkalmazott. Ez nemcsak az ikonográfiában és a stílusban, de a festés technikai kivitelezésében is megmutatkozik, egészen a vakolat összetételének szintjéig. A Szentföld legnagyobb, európai mester által festett falképciklusa az apszisban Keresztelő Szent János életét bemutató jelenetekből és címeres drapériafestésből állt. A templomhajók apszis melletti oldalain délen a pokol, északon a mennyország képét festették fel. Mindezek közül a pokol ábrázolása maradt meg a legépebben. Ez három regiszterben ábrázolja a bűnösöket. A legfelsőben egy kihalt erdőben a bűneiknek megfelelően felakasztott embereket láthatunk. A hazug ember például a nyelvénél, a hiú a hajánál fogva van felakasztva, a bekötött szemű irigy szemét pedig kígyók mardossák. A középső regiszterben egy kerékből kiálló pengékre szúrt bűnösök mellett egy kapzsi latin püspök látható, amint egy nagy üstben főzik, és két oldalról négy démon kínozza.

A tiszta európai stílus és kivitelezés ezen ritka példája mellett azonban Margat vártemplomának is vannak sokkal konvencionálisabban dekorált részei. A templomhoz csatlakozó északi oratórium falképeit már teljesen más, helyi kezek készítették. Itt a jóval kevertebb, helyi stílus dominál, ahol nehéz eldönteni, hogy a helyi művészeti koinében felnőtt keleti keresztény vagy itt született európai volt a kivitelező. A keveredés nemcsak a stílusban, de az ikonográfiában is egyértelmű. A margatinál összetettebb helyzetekre is van példa, még kisebb falusi templomok esetében is.

A libanoni Amijún településén álló Már Fawqa templom festése meglehetősen érdekesen utal a frank szponzorációra. A Szent Fülöp képe mellé felfestett donor felett a „*Philip a te szolgád*” felirat olvasható. A latin nevet görög betűkkel írta fel a festő. A templomot az alapformáit tekintve a kutatás román hatásúnak tarja, de a freskók többsége egyértelműen erősen bizánci stílusú. Emellett a feliratok is végig görög

Gábriel arkangyal bizánci stílusú portréja a libanoni Dajr al-Szalib kolostorban (fotó: Márk Zsófia)

Markánszír stílusban megfestett arc a szíriai Már Múza kolostor szentélyrekesztőjén (fotó: Major Balázs)

A szentföldi falképfestészetben igen gyakori úgynevezett deesis jelenete Bahdajdátban (fotó: Major Balázs)

nyelven íródtak, és nemcsak a monogramok esetében. A településen egyébként egymás közvetlen közelében van két nagy méretű középkori templom. Ez valószínűsíthető, hogy a Már Fawqa templomot a helyi latin telepesközösség számára építhették, s míg európai építőmesterekből relatíve sok dolgozott a vidéken (köszönhetően a nagy volumenű vár- és latin katedrálisépítkezéseknek), a kifestést már helyi mesterekkel végeztették. A donorként megjelenő Fülöp valószínűleg

Falképfestészet a kereszties Szentföldön

az egyik legelőkelőbb helyi családba tartozó Philippe d'Ibelin (1180–1227) lehetett. Az édesanyja, Komnéné Mária révén félig bizánci származású nagyúr 1218-tól ciprusi régens is volt, ahol nagyon megértően bánt a helyi ortodox lakossággal. A ciprusi hatások elterjedése a fennhatósága alatt álló libanoni területeken így több szempontból sem lenne meglepő.

Jól mutatja a szponzoráció és dekoráció közt fennálló viszonyok összetettségét Maad templomának eddig kibogozott története. A templom előterében egy faragott kő, feltehetőleg sírfedlap látható. A helyi legendák szerint ez egy bizonyos Anna nevű frank (azaz európai) lánynak volt a sírja. Ezt természetesen egyetlen kutató sem vette komolyan egészen addig, amíg a 17. századi libanoni pátriárka és történetíró, Isztfán al-Duwayhí krónikájában észre nem vettek egy bejegyzést. Ebben a pátriárka megemlíti, hogy az egyik kolostor középkori kéziratai között egy olyan dokumentumra bukkant, amely megjegyzi, hogy Maad templomának kifestését egy Pierre nevű frank szponzorálta, akinek a lánya, Anna ide lett eltemetve 1246-ban.

A templom főapszísától délre egy nagy méretű úgynevezett sekrestyehelyiség található, ahol viszonylagos épségben többretegnyi középkori falkép maradt meg. Legjobb állapotban a déli fal kifestése van, amely Mária elszenderülését ábrázolja. Itt feltűnik egy donor is, aki frissen tonzúrázott fejjel van ábrázolva, amit a fejbőrre festett borostával jelzett a festő. A világi ruhát viselő illetőn a tonzúra a korban a gyászt jelentette. Keleti falképkontextusban egyébként igen ritka a Mária elszenderülése téma, s főleg egy sekrestyében valószínűtlen. Ennél fogva nem kizárt, hogy a latin templomi freskókon jóval népszerűbb témát a hozzátartozóját frissen elvesztett donor rendelésére készítették a helyi mesterek. Maad kifestésének stílusa egyébiránt egyértelműen szír mesterre utal. Az is biztos azonban, hogy a gazdag freskóborítás elkészítését többen támogatták, mert csak ebben a kis helyiségben négy donorábrázolás maradt fenn. Köztük van, aki egyértelműen latin öltözetet visel. A tonzúrást figura esetleg maga Pierre lehetett, aki a libanoni partvidéken élt egy európai telepesközösséggel együtt.

A falképfestészet vizsgálata tehát nem csupán a szentföldi vallási, kulturális vagy épp gazdasági viszonyokba enged betekintést, de a keresztiesek világának rendkívül izgalmas egyéni sorsaiba is.

